

Гаврилькевич В. К. Причини психічних розладів. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 18 квітня 2024) / М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т, Каф. психол. та педагог. [та ін.]. Хмельницький: Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2024. С. 14-16.*

Гаврилькевич В. К.

Хмельницький національний університет

ПРИЧИНИ ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ

Беручи до уваги загальний закон причин і наслідків, можемо стверджувати, що будь-який психічний розлад завжди є наслідком якихось причин. Які чинники можуть спричинити психічні розлади? Над цим питанням розмірковували і розмірковують багато дослідників і дослідниць. Запропоновано різні теоретичні моделі, якими намагаються пояснити етіологію (від грецьких слів: αἰτία – причина, підстава; λόγος – слово, розповідь, вчення) психічних розладів. Зокрема такими моделями є: біологічні, психологічні, соціально-психологічні тощо. Найбільш прийнятною в клінічній медицині зараз вважають біо-психо-соціальну модель етіології психічних розладів. На складність і комплексність причинності психічних розладів звертає увагу сучасна українська дослідниця К. С. Максименко у своїй статті «Проблема мультикаузації психічних і психосоматичних розладів людини» (2015). Дослідниця звертає увагу на значущість і складність зв'язків і змінних, що лежать в основі потенційних і актуальних механізмів, які запускають етіологію того чи іншого захворювання, та вважає, що каузація психічних розладів має комплексний характер, і вказує на необхідність вирішення проблеми про диференційоване розуміння конкретних причин. За висновком К. С. Максименко, психологічні дослідження мають бути спрямовані на розуміння специфіки мультикаузації, а саме на те, які психологічні чинники діють в одній і тій самій площині, а які перебувають у різних площинах. Авторка також доводить, що сутність проблематики каузації найрізноманітніших хворобливих станів організму полягає у вивченні особливостей складних взаємодій патогенних та протективних внутрішніх і зовнішніх факторів.

У нашій публікації ми маємо на меті теоретичне дослідження основних груп причин, які можуть зумовлювати виникнення психічних розладів, та пошук відповіді на питання: «За яких умов патогенний вплив цих причин буде успішним і призведе до психічного розладу, а за яких ні?»

Оскільки ми розглядаємо причини психічних розладів, то вважаємо за необхідне спочатку визначитись із сутнісним значенням слова «розлад». Префікс *роз-* має одним із значень «членування чогось, розкладання на частини» (Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 5: Р–Т / уклад.: Р. В. Болдирев та ін., 2006), а праслов'янське слово *ladъ* означає «порядок; згода; заручини» (Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 3: Кора–М / уклад.: Р. В. Болдирев та ін., 1989). Тож слово «розлад» за своїм сутнісним значенням вказує на розкладання порядку в системі, розкладання згоди між компонентами і елементами системи. Це значення якраз і зафіксоване у тлумачному словнику сучасної української мови: 1) відсутність згоди у стосунках між ким-небудь; нелад // чвари, ворожнеча, розбрат; 2) відсутність погодженості, єдності в чийх-небудь діях, вчинках і т. ін. // відсутність відповідності з чимсь у чийх-небудь діях, вчинках; 3) порушення душевної рівноваги; 4) порушення нормальної діяльності, функціонування яких-небудь органів; 5) відсутність злагодженості у звучанні (музики, співів) (Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел, 2005).

Відповідно, поняття «психічний розлад» означає: відсутність порядку в психічній системі; відсутність узгодженості, злагодженості, єдності між психічними структурами і функціями; відсутність психічної (душевної) рівноваги.

Отже, під причинами психічних розладів треба розуміти ті чинники, які: порушують порядок у психічній сфері людини; порушують узгодженість, злагодженість, єдність між її психічними структурами і функціями; порушують психічну рівновагу людини.

Психічні структури і функції (тут маємо на увазі психічне у вузькому розумінні, не як духовне і душевне, а лише як душевне) не є абсолютно незалежними, не існують самі по собі. Вони перебувають у тісному зв'язку з іншими структурами і функціями мікрокосмосу, яким є людина, і макрокосмосу, в якому людина існує. Тому, щоб зрозуміти, які чинники можуть впливати на психічні структури і функції, виводячи їх з ладу, необхідно спочатку розглянути взаємозв'язки психічних структур і функцій з іншими сферами дійсності.

Так, з одного боку, існують *інтрапсихічні взаємозв'язки* – внутрішні взаємозв'язки між психічними структурами і функціями людини. Ці взаємозв'язки проявляються в тому, що зміна однієї психічної функції, тягне за собою зміни інших психічних функцій. Наприклад, зміна змісту думок, призводить до зміни емоцій, і навпаки, поява певної емоції (радісної чи сумної) притягує співзвучні їй думки (оптимістичні чи песимістичні). Це є своєрідний феномен магнетизму психічних явищ – подібне притягує подібне.

З другого боку, існують *екстрапсихічні взаємозв'язки*. Якщо ми розглядаємо психічні явища в системі «дух–душа–тіло», то екстрапсихічні взаємозв'язки – це взаємозв'язки між психічною (душевною) сферою та іншими сферами мікрокосму людини: духовно-душевні та душевно-тілесні.

Душевно-тілесні взаємозв'язки проявляються в тому, що зміни в тілі (і зокрема в нервовій системі) впливають на перебіг психічних процесів, а зміни в психічних процесах тягнуть за собою зміни соматичних процесів (вегетативних і сомато-сенсорних). Душевно-тілесні взаємозв'язки вже багато досліджені у психофізіології та психосоматичній медицині.

Духовно-душевні взаємозв'язки є менш дослідженими в галузі експериментально-наукової психології та психіатрії, оскільки духовна сфера людини, на відміну від душевної та тілесної, не піддається дослідженню за допомогою класичного експерименту з наступною статистичною обробкою експериментальних даних.

Видатний австрійський психіатр і психотерапевт В. Е. Франкл вказав на те, що основою духовної сфери людини є свідомість і відповідальність.

На підставі аналізу філософської, психологічної та екзистенційно-психотерапевтичної літератури ми дійшли висновку, що духовними функціями, тобто проявами духу у людини, є такі: воля, свідомість і розпізнавальна здатність розуму, що дає людині можливість розпізнавати сенси різноманітних явищ. Триєдність цих духовних сил у людини підносить її над світом тваринних рефлексів і інстинктів і робить людину людиною. Саме довільність, усвідомленість і опосередкованість мислення є основними властивостями вищих психічних функцій.

Відповідно, духовно-душевні взаємозв'язки – це взаємозв'язки між волею, свідомістю та вищими довільними функціями розуму і мимовільними (рефлекторними) розумовими і емоційними процесами. Іншими словами, духовно-душевні взаємозв'язки – це взаємозв'язки між вищими і нижчими психічними функціями. Це взаємозв'язки між довільністю і рефлекторністю, між довільною (свідомою) і рефлекторною (підсвідомою) саморегуляцією людини.

З третього боку, людина зі своїм мікрокосмом є не єдиною у макрокосмі. Вона існує серед інших живих істот. Макрокосмос наповнений мільярдами мікрокосмосів, між якими також існують багаторівневі взаємозв'язки і взаємодія. Тому, навколо людини, за межами її особистої психічної сфери, існує певна психічна реальність, створювана всіма живими істотами. На підставі цього, ми можемо говорити про те, що психіка людини має також *інтерпсихічні зв'язки* з психічними сферами інших живих істот, зокрема тварин і людей.

Отже, психічні структури і функції людини, завдяки інтрапсихічним взаємозв'язкам утворюють цілісну систему, яка перебуває в тісних екстрапсихічних і інтерпсихічних взаємозв'язках із іншими структурами і функціями мікро- і макрокосмосу. Наявність цих різнобічних і багаторівневих взаємозв'язків зумовлює те, що власне психічні (душевні) процеси людини перебувають під постійними впливами, що можуть бути як сприятливими, так і несприятливими. Сприятливими є ті впливи, які сприяють підтриманню внутрішньопсихічної рівноваги і злагодженості, а несприятливими – ті, які порушують внутрішньопсихічну рівновагу і злагодженість людини і можуть призвести до психічних розладів.

Таким чином, причинами психічних розладів можуть бути:

1) *несприятливі впливи, які виводять з ладу нервову систему людини*, внаслідок чого виходять з ладу психічні структури і функції (наприклад: фізичні та хімічні стресові подразники нервової системи, психоактивні хімічні речовини, інфекційні ураження, механічні, температурні, радіаційні ураження центральної нервової системи тощо); психічні розлади, зумовлені цими зовнішніми по відношенню до нервової системи чинниками, у психіатрії називають *екзогенними* (від грецьких слів: *ἔξω* – поза чимось, ззовні; *γένεσις* – народження, творення; виготовлення; походження, начало, джерело; *γέννα* – походження, начало);

2) *несприятливі впливи, які виводять з ладу фізичне тіло людини*, її внутрішні органи, внаслідок чого порушуються нервові процеси та виходять з ладу психічні структури і функції (наприклад захворювання внутрішніх органів, судин, ендокринних залоз, внаслідок яких порушується обмін речовин і енергетичні процеси в нервовій системі); психічні розлади, зумовлені цими чинниками, у психіатрії називають *соматогенними* (від грецьких слів: *σῶμα* – тіло; *σωματικός* – тілесний, плотський;

γένεσις – народження, творення; виготовлення; походження, начало, джерело; *γέννα* – походження, начало);

3) *несприятливі впливи зовнішнього психічного середовища*, які порушують психічну рівновагу людини (наприклад психічні стресові подразники, в тому числі психотравматичний стрес, моделі неврівноважених психічних реакцій і негармонійної поведінки, які людина переймає від інших людей); психічні розлади, зумовлені цими чинниками, у психіатрії називають *психогенними* (від грецьких слів: *ψυχή* (на дорійському діалекті – *ψυχή*) – дух, душа; *γένεσις* – народження, творення; виготовлення; походження, начало, джерело; *γέννα* – походження, начало);

4) *недостатня злагодженість між довільними і мимовільними процесами внутрішнього світу людини*, зумовлена спадково-конституційною або набутою в індивідуальному розвитку слабкістю системи особистісної саморегуляції людини, внаслідок чого порушується її внутрішня психічна рівновага і довільне керування своїми психічними процесами і поведінкою; ця причина, на нашу думку, може лежати в основі психічних розладів, які у психіатрії називають *ендогенними* (від грецьких слів: *ἔνδον* – всередині; *γένεσις* – народження, творення; виготовлення; походження, начало, джерело; *γέννα* – походження, начало).

Для того, щоб людина могла ефективно функціонувати, вона має постійно зберігати свою цілісність і внутрішню рівновагу, які є ознаками її здорового стану. Для підтримання цілісності та внутрішньої рівноваги людина, як і кожна природна система, має внутрішню систему механізмів самоорганізації і саморегуляції. У людини, на відміну від нижчих за еволюційним рівнем істот, механізми самоорганізації та саморегуляції можуть здійснюватися не тільки на позасвідомому (рефлекторному, мимовільному) рівні, але й на свідомому (довільному) рівні. Як ми вже зазначали вище, довільне здійснення саморегуляції є проявом духовно-душевної взаємодії. Отже, саме духовно-душевна взаємодія, злагодженість взаємодії волі, свідомості, довільних розумових функцій та рефлекторних ментальних і емоційних процесів є основою підтримання внутрішньопсихічної рівноваги в умовах різноманітних і різнорівневих впливів зовнішнього середовища.

Саморегуляція організму, як і будь-яка інша його діяльність, є енерговитратною. Для ефективної саморегуляції потрібен достатній запас енергетичних ресурсів.

Ступінь розвиненості і злагодженості системи внутрішньої саморегуляції людини та наявний у неї запас енергетичних ресурсів є важливими складовими внутрішніх умов, через які на людину діють різноманітні зовнішні чинники.

Різноманітні зовнішні чинники (фізичні, хімічні, біологічні, психічні), які діють на людину, так само, як і її внутрішні чинники (думки, емоції, слова, дії і вчинки), можуть як виснажувати її внутрішні ресурси, погіршувати роботу механізмів саморегуляції та порушувати внутрішню рівновагу і злагодженість людини, так і збагачувати її внутрішні ресурси і зміцнювати механізми її саморегуляції та сприяти підтриманню внутрішньої рівноваги і злагодженості. Відповідно, одні із цих чинників є патогенними, інші салютогенними (або протективними, як їх називає К. С. Максименко у своїй згаданій вище статті). І кожна мить життя людина зазнає комплексного впливу цих різноманітних чинників. Якщо у цьому комплексі переважатимуть патогенні чинники в поєднанні з недостатністю системи внутрішньої саморегуляції людини, вірогідність виникнення у неї психічних розладів буде більшою. Якщо ж переважатимуть саногенні чинники в поєднанні з достатньою міцністю системи саморегуляції людини, вірогідність виникнення у неї психічних розладів буде значно меншою.

Висновок. Несприятливі впливи на психіку людини не обов'язково мають спричинити психічні розлади. Результат несприятливих впливів значною мірою буде залежати від ступеня надійності системи саморегуляції людини та запасу її внутрішніх ресурсів. Чим потужнішою і надійнішою є система механізмів саморегуляції людини за наявності достатнього запасу внутрішніх ресурсів, тим меншою має бути вірогідність виникнення у неї психічних розладів.